

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Напрями розвитку науки криміналістики» вибіркових компонент освітньої програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

081 Право

За темою 2

**Сучасні можливості техніко-криміналістичного забезпечення
розслідування злочинів**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 21.09.2023 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС (протокол № 8 від 17.09.2023 року)

Розробник:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.

Рецензенти:

Завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор Житний О.О.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

План лекції.

1. Особливості розслідування злочинів як пізнавального процесу
2. Поняття криміналістичної діагностики як методу пізнання та його значення для розслідування злочинів
3. Поняття криміналістичної ідентифікації як методу пізнання та одержання доказів під час розслідування злочинів
4. Встановлення групової належності об'єкта під час розслідування злочинів

Рекомендована література:

1. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424.
2. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
3. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. К., 2007.
4. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
5. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

1. Особливості розслідування злочинів як пізнавального процесу

Розслідування злочинів є особливою пізнавальною процедурою, яка здійснюється в порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством. Об'єктом цієї пізнавальної процедури є злочин (суспільно-небезпечне діяння людини). Злочин є досить специфічним об'єктом, який обумовлює необхідність використання адекватних методів пізнання під час розслідування. Розслідування злочинів як пізнавальний процес має такі особливості.

1. Об'єктом пізнання є подія минулого. Подія злочину сталася в минулому, і встановити її обставини, що мають юридичне значення, можна тільки за її слідами. Тобто, між учиненням злочину та його розслідуванням завжди існує певний проміжок часу (іноді досить тривалий). Сліди злочину в широкому розумінні – це будь-які матеріальні й ідеальні відображення злочину у навколишньому середовищі, тобто під ними розуміють усі зміни, які були

внесені в навколишню обстановку в результаті суспільно-небезпечного діяння людини. Слідами злочину є не лише сліди-відбитки, але й зміна просторового розташування предметів, їх зникнення або поява, залишки предметів і речовин, внесення змін у документи, формування у свідомості очевидців певних образів тощо. Як правило, злочин відображається у слідах не повністю, а фрагментарно, що створює суттєві труднощі у пізнавальному процесі.

2. Сліди злочину можуть бути схожими на сліди незлочинної події. Це породжує проблему приналежності виявлених слідів саме злочинів, адже сліди залишають, як події, що передували злочину, так і ті, що відбулися після його вчинення. Крім того, в окремих випадках проблемним буває оцінювання слідів з урахуванням можливого характеру події. Наприклад, обстановка виявлення трупа людини може бути характерною як для вбивства, так і для самогубства або нещасного випадку.

3. Розслідування злочинів завжди здійснюється в атмосфері існуючої або очікуваної протидії. Злочин є суспільно небезпечним діянням, за яке передбачається кримінально-правова відповідальність (покарання). Винні особи, як правило, намагаються її уникнути, для чого використовують заходи щодо приховування злочину та/або здійснення протидії розслідуванню. Одним із способів їх дій є знищення слідів, створення штучної обстановки після вчинення злочину та фальсифікація окремих слідів, у зв'язку з чим можуть виникнути певні проблеми з їх оцінюванням.

4. Пізнання здійснюється у формі доведення. Розслідування злочинів проводиться з використанням способів отримання доказів, визначених кримінальним процесуальним законом – слідчих (розшукових) дій. У законі регламентується порядок їх застосування, а також встановлюються певні строки кримінального провадження. Сукупність кримінальних процесуальних приписів і вимог вводить розслідування злочину у певні часові межі й форми ухвалення рішень, які суттєво впливають на пізнавальний процес.

Згадані особливості розслідування злочинів обумовили необхідність вироблення криміналістикою певних методів пізнання, які використовуються в цій діяльності. Зокрема, до них належать такі: 1) криміналістична діагностика; 2) криміналістична ідентифікація; 3) встановлення групової належності об'єкта.

2. Поняття криміналістичної діагностики як методу пізнання та його значення для розслідування злочинів

До змісту розслідування злочинів входить здійснення розшуку певних об'єктів (людей, предметів, документів) і встановлення їх зв'язку з подією злочину. Для вирішення пошукових завдань використовується метод криміналістичної діагностики.

Криміналістична діагностика – це метод пізнання, який полягає у вивченні виявлених слідів злочину з метою визначення їх ознак, властивостей і стану. У такий спосіб одержується важлива інформація про обставини вчинення злочину, зокрема визначаються особливості об'єкта, яким було залишено слід (людини, знаряддя злочину, автомобіля тощо) і який підлягає розшукові.

Наприклад, шляхом вивчення слідів взуття, виявлених на місці події, встановлюється, що злочинець був узутий у кросівки 44-го розміру з певним рельєфом підошви. Установлюється, що підошва правої кросівки має характерне пошкодження, а злочинець має зріст 180–183 см. Інший приклад – завдяки дослідженню вилученої з місця події гільзи встановлюється, що вона має параметри (розміри, форма, колір металу тощо) гільз, які використовуються у патронах для пістолета «ТТ». Ще один приклад – за рукописним текстом документа можна визначити, що виконавцем є жінка або чоловік, приблизний рік закінчення школи, рівень виробленості почерку, стан, у якому перебував виконавець тексту (хворобливий, збуджений, сп'яніння) тощо. Така інформація використовується як для розшуку об'єкта (людини, взуття, пістолета) за його ознаками й властивостями, так і для встановлення окремих обставин учинення злочину .

Інформація про ознаки, властивості та стан певних об'єктів, які можуть мати певний стосунок до вчинення злочину, може бути отримана слідчим самостійно або за допомогою спеціаліста, який брав участь в огляді, чи експерта в разі проведення відповідної експертизи. Під час діагностичного дослідження можуть використовуватися математичні, фізичні, хімічні та інші методи із застосуванням певних технічних засобів.

Об'єктом діагностування може бути не лише окремий слід, але й сукупності предметів і слідів, які утворюють обстановку, що залишилася після вчинення злочину. У такий спосіб з'ясовуються ситуативні умови події злочину, які дозволяють вирішити низку завдань, зокрема визначити спосіб і послідовність дій злочинця, використані ним знаряддя, його особистісні риси, наявність причинно-наслідкових зв'язків між певними діями та процесами тощо.

Діагностичний метод пізнання використовується в разі проведення таких слідчих дій, як огляд місця події (досліджуються обстановка й окремі її елементи та окремі сліди), допит (діагностуються психофізіологічні якості особи та її поведінка), обшук (досліджується обстановка місця події з урахуванням ознак і властивостей розшукуваного об'єкта) та інших. Діагностика застосовується і в разі проведення експертиз для встановлення ознак, властивостей і стану досліджуваного об'єкта або об'єкта, яким було залишено слід.

Інформація, одержана в результаті діагностичного дослідження об'єкта й зафіксована у процесуальних документах – протоколах слідчих дій (додатках до них) і висновках експертів, є доказом у кримінальній справі. Вона дозволяє не тільки отримати певні фактичні дані, але й простежити та оцінити дії слідчого на певних етапах процедури доказування та дії експерта в процесі проведення експертного дослідження. Тим самим забезпечується достовірність зібраних у кримінальній справі доказів.

У криміналістиці положення про використання діагностичного методу під час розслідування злочинів одержали оформлення у вигляді окремого вчення (теорії).

3. Поняття криміналістичної ідентифікації як методу пізнання та одержання доказів під час розслідування злочинів

Оскільки між учиненням злочину й початком його розслідування існує певний проміжок часу, перед слідчим завжди стоїть завдання визначення того, чи є об'єкт, виявлений під час розслідування, тим самим об'єктом, що був задіяний під час учинення злочину. Перш за все це стосується встановлення злочинця, а також використаних ним знарядь. Але це є можливим за умови, що розшукуваним об'єктом були залишені сліди під час учинення злочину. У такий спосіб вирішується завдання визначення зв'язку певної людини або іншого об'єкта з подією злочину. Так, за слідами ніг (взуття) встановлюється особа, яка була на місці події; за слідами на гільзі й кулі встановлюється конкретний екземпляр зброї, з якої був зроблений постріл; за ознаками рукописного тексту встановлюється його виконавець. Тобто зазначені завдання пов'язуються зі здійсненням міжчасового переходу й вирішуються через процедуру, яка фактично є логічним продовженням криміналістичної діагностики, що одержала назву «криміналістична ідентифікація».

Криміналістична ідентифікація – це метод пізнання, який полягає у встановленні тотожності об'єктів, виявлених під час розслідування, з об'єктами, що були задіяні в механізмі вчинення злочину й залишили відображення своїх ознак (сліди). Тобто, криміналістична ідентифікація є порівняльним дослідженням ознак об'єкта, задіяного під час учинення злочину, й ознак об'єкта, який виявили під час розслідування. У такий спосіб здійснюється перехід від знання про ознаки об'єктів події з минулого за їх ознаками, що відобразилися у слідах, до знання про об'єкти теперішнього часу.

Кожен об'єкт матеріального світу має певну сукупність ознак, які характеризують його зовнішню будову, а також особливості матеріалу, з якого він складається. Ці ознаки одержали назву ідентифікаційних ознак. **Ідентифікаційні ознаки** – це прояв прикмет чи властивостей певного об'єкта,

які його характеризують і виділяють серед інших. Такі ознаки класифікуються з поділом на загальні та окремі.

Загальні ідентифікаційні ознаки – це такі ознаки, які характеризують об’єкт у цілому (форму, розміри, колір) і притаманні однорідній групі об’єктів. Наприклад, такі ознаки має партія вироблених кросівок 44-го розміру й певної моделі. Загальні ознаки, що відобразилися у сліді, дозволяють визначити, що вони належать кросівку певної групи (партії).

Окремі ідентифікаційні ознаки – це такі ознаки, які характеризують деталі певного об’єкта й дозволяють виділити його з групи однорідних об’єктів, тобто йдеться про специфічні (нетипові) ознаки, які рідко зустрічаються серед однорідних об’єктів. Щодо взуття окремими ознаками виступають наслідки зносу чи пошкоджень, які відображаються в його слідах. Чим рідше зустрічається ознака, тим вона цінніша для ідентифікації. Але в усіх випадках для висновку про тотожність повинна бути виявлена певна сукупність загальних та окремих ознак (ідентифікаційне поле).

Для ідентифікації досить важливою є відносна стійкість ознак об’єкта. Усі об’єкти матеріального світу з часом змінюються – втрачають попередні ознаки й набувають нових. Часовий період, протягом якого зберігаються загальні й окремі ознаки об’єкта і, відповідно, його придатність для ідентифікації, називається *ідентифікаційним періодом*. Для різних об’єктів тривалість цього періоду є різною. Наприклад, для взуття він визначається місяцями, а для вогнепальної зброї – роками (точніше, кількістю пострілів). Звичайно, ідентифікаційний період певного об’єкта залежить не стільки від часу, скільки від інтенсивності його використання та умов, що впливають на швидкість його змін.

Об’єкти ідентифікації. У процесі ідентифікації може бути задіяне досить широке коло об’єктів. Їх узвичаєно поділяти на дві групи: 1) об’єкти, що ідентифікуються (ідентифіковані); 2) об’єкти, за допомогою яких здійснюється ідентифікація (ідентифікуючі).

Ідентифіковані – це ототожнювані об’єкти, тобто ті, стосовно яких вирішується питання про тотожність. Такими об’єктами завжди виступають люди (підозрювані), тварини та предмети, які були використані під час учинення злочину й залишили сліди (взуття, знаряддя зламу, вогнепальна зброя тощо). Наприклад, якщо на місці події виявлено сліди рук, то ідентифікованим об’єктом виступатиме людина (її руки). Якщо виявлені сліди взуття, то, відповідно, ідентифікованим об’єктом буде взуття, вилучене у підозрюваного, а в разі виявлення й вилучення куль і гільз – відповідно, зброя, з якої ці кулі та гільзи були відстріляні.

Ідентифікуючі – це об’єкти, за допомогою яких здійснюється ідентифікація. Ними виступають такі об’єкти – носії інформації про ознаки шуканого об’єкта: а) сліди, в яких відобразилися ознаки ідентифікованого об’єкта (наприклад, вилучені з місця події сліди пальців, кулі й гільзи від вогнепальної зброї); б) зразки, одержані у встановленому законом порядку для проведення порівняльного дослідження ознак об’єкта, який ідентифікується (дактилокарта підозрюваного, експериментально відстріляні кулі та гільзи).

Види ідентифікації. Залежно від природи слідів злочину, в яких відобразилися ознаки об’єкта, ідентифікація поділяється на такі види: а) ідентифікація за матеріально фіксованими ознаками; б) ідентифікація за ідеально фіксованими ознаками.

Ідентифікація за матеріально фіксованими ознаками має такі різновиди:

- ідентифікація об’єкта за його слідами-відображеннями (коли зовнішня будова одного об’єкта відбивається на іншому: сліди рук на гладкій поверхні, сліди взуття або коліс автомобіля на вологому піску, сліди знаряддя зламу на дверях тощо);

- ідентифікація об’єкта за його частинами (використовується в разі розділення певного об’єкта на частини під час учинення злочину: розбитий розсіювач фари автомобіля, розірваний документ тощо);

- ідентифікація виконавця рукописного тексту за ознаками почерку;

– ідентифікація особи за фотографією (встановлення факту, що на фотографії зображена певна особа або на кількох фотографіях – та ж сама особа).

Ідентифікація за ідеально фіксованими ознаками передбачає ідентифікацію об'єкта (особи, тварини, предмета) за уявним образом, який сформувався в пам'яті людини в результаті сприйняття події злочину або події, певним чином пов'язаної зі злочином. Образ є своєрідним слідом – відбитком ознак об'єкта, який сприймався. Реалізується цей вид ідентифікації в діяльності правоохоронних органів шляхом упізнання особою об'єктів, які сприймаються нею під час розслідування злочину. Упізнанню може передувати складання словесного опису або зображення об'єкта з метою використання його для розшуку.

Форми ідентифікації. Ототожнення об'єкта може здійснюватися у двох формах – непроцесуальній і процесуальній.

Непроцесуальна форма ідентифікації може використовуватись до початку кримінального провадження, наприклад у разі затримання працівником патрульної поліції підозрюваного у вчиненні злочину за зверненням громадянина, який упізнав у ньому злочинця. Типовим прикладом такої форми ідентифікації є також використання працівником оперативного підрозділу словесного портрету розшукуваного злочинця або його суб'єктивного портрета («фоторобота») під час здійснення оперативно-розшукових заходів. Прикладом непроцесуальної форми ідентифікації можуть бути і попередні дослідження об'єктів спеціалістом, який бере участь в огляді місця події. Результати ототожнення у наведених прикладах мають тільки орієнтуюче значення й повинні перевірятися шляхом проведення певних процесуальних дій.

Процесуальна форма ідентифікації використовується для проведення слідчих (процесуальних) дій. Такими діями є пред'явлення об'єкта для впізнання (ст. 228–230 КПК України) та проведення експертизи (ст. 242–245 КПК України). Сутність пред'явлення для впізнання полягає в ідентифікації

об'єкта за уявним образом, що зберігся в пам'яті певної особи. Для забезпечення достовірності результату процедура проведення цієї слідчої дії детально регламентується законом. Процедура й результати відображаються у протоколі, який є джерелом доказів.

Експертиза матиме ідентифікаційний характер, якщо їй ставиться відповідне завдання (вона може мати і діагностичний характер). Ідентифікаційна експертиза полягає у порівняльному дослідженні ознак, які відобразилися в сліді злочину, й ознак досліджуваного об'єкта, для чого може знадобитися одержання необхідних зразків. Перебіг і результати експертного дослідження фіксуються у висновку експерта, який, як і протоколи слідчих дій, є джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Шляхом використання методу ідентифікації встановлюється конкретний об'єкт, який залишив слід, що є *прямим доказом* певного факту (що певна особа була на місці події, що саме ця особа написала чи підписала документ, що постріл було зроблено саме з цього пістолета тощо). Таким чином вирішується завдання доведення зв'язку певної людини або іншого об'єкта з подією злочину.

4. Встановлення групової належності об'єкта під час розслідування злочинів

Після вчинення злочину можуть залишитися сліди, в яких не відобразилися ідентифікаційні ознаки об'єкта. Такі сліди є непридатними для ідентифікації, але можуть використовуватися для вирішення інших завдань розслідування (зокрема діагностичних). Так, на сухому піску можуть залишитися сліди взуття, в яких відобразилися лише його розміри й форма (загальні ознаки). На їх підставі можна зробити тільки висновок про те, що особа була взута, наприклад, у черевики 44 розміру. У разі встановлення підозрюваного й вилучення у нього черевиків указанного розміру їх ідентифікація буде неможливою, оскільки в слідах не відобразилися окремі ознаки, які дають підстави для індивідуалізації взуття, але може бути вирішено інше завдання – встановлення, що черевиками, вилученими у підозрюваного, могли бути

залишені сліди на місці події. Те ж саме можна сказати стосовно інших об'єктів, наприклад вистріляної кулі, яка після потрапляння у перешкоду була деформована. Деформація може зруйнувати окремі ознаки на кулі й зробити неможливою ідентифікацію зброї, але може знайтись достатньо інформації (загальних ознак) для висновку, що ця куля могла бути випущена з конкретного пістолета. Метод використання загальних ознак об'єкта в доказуванні одержав у криміналістиці назву «встановлення групової належності» (групофікація).

Встановлення групової належності об'єкта – це метод пізнання, який полягає у встановленні, що досліджуваний об'єкт (людина, тварина, предмет) має загальні ознаки, які відобразилися у сліді, тобто належить до групи об'єктів, які могли залишити цей слід.

Встановлення групової належності об'єкта завжди є етапом ідентифікації (досліджуються загальні ознаки), але воно може мати і самостійне значення, коли відсутні окремі ознаки. Результатом його застосування є одержання *непрямого доказу* – встановлення ймовірного зв'язку певної людини або іншого об'єкта з подією злочину.

Самостійність установлення групової належності як методу пізнання та одержання доказів обумовлюється й тим, що існують об'єкти, які взагалі не піддаються ідентифікації. До них належать сипучі (насіння рослин, мука, цукор, пісок тощо) та рідкі (паливно-мастильні матеріали, молоко, сік тощо) речовини. Їх об'єднують такі особливості:

- 1) вони не мають просторово фіксованої форми й тому не залишають слідів-відображень;
- 2) вони можуть розділятися на частини, кількість яких не піддається обліку;
- 3) криміналістичному дослідженню може бути підданий тільки матеріал, з якого вони складаються (наприклад, хімічний склад);
- 4) під час дослідження двох зразків речовини можна зробити висновок лише про їх однорідність чи неоднорідність.

Наприклад, у разі розслідування вбивства, поєднаного зі згвалтуванням і вчиненого на лісовій галявині, слідчий під час огляду місця події вилучив зразки рослин. Це ґрунтувалося на припущенні, що під час вчинення злочину й боротьби з жертвою на одязі та взутті злочинця могли залишитися частинки рослин, зокрема їх насіння. Через деякий час було встановлено підозрюваного, в якого був вилучений одяг. Під час огляду в складках одягу виявили частинки рослин (насіння). У зв'язку з цим була призначена судово-ботанічна експертиза, на дослідження якої були представлені зразки рослин із місця події та насіння, знайдене в одязі підозрюваної особи. Після дослідження двох зразків насіння рослин експерт установив їх однорідність, тобто їх приналежність до однієї групи. Це мало значення непрямого доказу того, що підозрюваний був (міг бути) на місці вчинення злочину.

Інший приклад – під час огляду місця підпалу було виявлено пластикову пляшку із залишками бензину. У вчиненні злочину підозрювався знайомий потерпілого, в якого під час обшуку в гаражі вилучили каністру з бензином. Під час проведення експертизи було встановлено, що зразки бензину з місця події та з вилученої під час обшуку каністри належать до однієї групи – є бензином А-95 з однаковим хімічним складом і добавками. Це вказувало на єдине джерело походження цих зразків бензину й мало значення непрямого доказу.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що розглянуті методи пізнання тісно пов'язані між собою. Метод криміналістичної діагностики надає можливість визначити ознаки та властивості об'єкта за його слідами й тим самим дати інформацію для його пошуку. Цим фактично підготовляється можливість ідентифікації, яка може зупинитися на стадії дослідження загальних ознак (установлення групової належності) або встановити його тотожність. Із позицій теорії доказування використання зазначених методів пізнання може дати такі результати:

- 1) установлення тотожності об'єкта (є прямим доказом причетності об'єкта до події злочину);

2) установлення відмінності об'єкта (є прямим доказом непричетності об'єкта до події злочину);

3) установлення групової належності об'єкта (є непрямим доказом причетності об'єкта до події злочину).